

Dr. Hans Ester

Gloort in Zuid-Afrika de dageraad?

De apartheid in Zuid-Afrika is niet alleen als woord, maar ook als feit aan het verdwijnen. De betrekkelijke luwte van het ogenblik biedt de mogelijkheid tot bezinning en tot het uitstippelen van een verantwoord beleid. Dat is van groot belang, vindt de auteur, want van een revolutie kan Zuid-Afrika alleen maar verliezen.

Onze taal is doorspekt met beelden en metaforen. Premier Lubbers sprak met betrekking tot Zuid-Afrika van een opengebarsten zweer. Het interne Zuidafrikaanse uurwerk staat volgens vele politieke klokkijkers al lang op twee voor twaalf. De taal heeft er behoefte aan, de zaken in een sprekend beeld kort, bondig en aanschouwelijk samen te vatten. Een bloedende zuidpunt van Afrika draagt emoties over. De karikatuur maakt de metafoor nog aanschouwelijker. We delen allen de associaties van sinaasappel en uitgeperste Zuidafrikaan, Vorster en bloedhond. Op alle gebieden van menselijke kennis is van toepassing dat het beeld, de kernachtige voorstelling het denken dient. Voor het begrijpen van de wereld is het nodig, dat beelden en voorstellingen zekerheid bieden, zodat het denkproces niet steeds opnieuw hoeft te beginnen. De karikatuur als een visueel arsenaal speelt een wezenlijke rol in ons perspectief op

gebeurtenissen. Zonder de karikatuur zouden we armer zijn. Wanneer de karikatuur echter haar openheid voor nieuwe ervaringen verliest en zichzelf uit overwegingen van gemakzucht in stand houdt, zouden we zonder karikaturen beter af zijn.

Kort voordat hij op 7 september 1966 in het Zuidafrikaanse parlement werd vermoord, hield de toenmalige Zuidafrikaanse premier Hendrik Frensch Verwoerd (geboren in Amsterdam op 8 september 1901) een toespraak bij het Voortrekkermonument in Pretoria (31 mei 1966). Aanleiding tot de massale bijeenkomst aldaar was de viering van de vijfde verjaardag van de in 1961 na een referendum gestichte Republiek van Zuid-Afrika. Verwoerd ging tijdens zijn rede uitvoerig in op het leed van de tweede Anglo-Boerenoorlog, om vervolgens de vervulling van het Republikeinse ideaal als de voltooiing van de geschiedenis van de Afrikaner te beschrijven. Verwoerds jubeltoon raakte echter enigszins gedempt, toen hij de verhouding van Zuid-Afrika tot de rest van de wereld aan de orde stelde. Intern zag Verwoerd geen problemen, omdat door een

Dr. Hans Ester (1946) is docent aan het instituut Duits van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hij publiceerde over Zuidafrikaanse letterkunde en over Zuid-Afrika in het algemeen en vertaalde o.a. Breyten Breytenbach uit het Afrikaans in het Nederlands.

zijns inziens rechtvaardige doorvoering van de politiek van gescheiden ontwikkeling ieder volk binnen Zuid-Afrika een autonome en gelukkige toekomst tegemoet zou gaan. Op het vlak van de internasionale verhoudingen lagen volgens Verwoerd de voetangels en klemmen van de toekomst: 'Oor die oplossing van ons rasseprobleme – gegewe die tyd – het ek ewemin twyfel. As bemoeisiekheid hul hande van ons afhou, sal ons op regverdige wyse – soos dit 'n christenvolk betaam – oplossings uitwerk tot in die fynste besonderhede en deurvoer. Ons sal geluk en voorspoed vir al ons rasse kan gee. *Op internasionale gebied, daar lê die vraag van die toekoms* (cursivering H.E.). Want dit is nie in ons hande nie. Ons het 'n pad wat ons vir onself moet loop. Kan ons die begrip by die volkere van die wêreld kry vir die eerlikheid en die verstandigheid van ons weg, dan het ek ook daar geen twyfel nie. Sou hulle, uit eie selfsug, om eie steun vir eie doeleindes te kry, van ons die offers wil maak, nie met regvaardigheid en om morele oorwegings ons ten gronde rig nie, maar as die slagoffers van hulle ambisie, dan sou die toekoms vir ons op internasionale gebied donker wees.'¹

Paria-status

Wat Verwoerd vreesde, is nu, na twintig jaar, meer dan ooit waarheid geworden. (Waarbij ik het praktiese feit en niet de argumentatie bedoel.) Zuid-Afrika wordt gemeden, als ware het land de drager van de varkenspest. Er is geen enkel land ter wereld te noemen, dat in zo sterke mate een paria-status heeft gekregen als Zuid-Afrika. Op aanrakingen met het huidige Zuid-Afrika wordt even vijandig gereageerd als in het tegenwoordige India op de aanraking met de zogenaamde onaanraakbaren.² Naar mijn mening kunnen we terecht vragen stellen bij deze bijzondere plaats, die Zuid-Afrika in de optiek van de wereld inneemt. Is de rest van de wereld inderdaad wel kwalitatief zoveel beter? Zouden de anderen zich niet wat minder

moralistisch en wat bescheidener moeten opstellen, als het over de zonden aan de zuidpunt van Afrika gaat? Ik ben geneigd daar zelf op te antwoorden, dat Zuid-Afrika geenszins uniek is, maar eerder een getrouwe weerspiegeling van vele problemen die een mondiaal karakter hebben. Ik acht het niet uitgesloten, dat juist in die herkenbaarheid en in de juridische en sociale regeling van deze problemen de sleutel ligt tot het beantwoorden van de vraag, waarom dit land zo'n aparte status temidden van de verenigde naties van de aarde heeft gekregen. Misschien kan de psychologie van de verhoudingen tussen landen en volkeren hier verdere opheldering verschaffen. Mogelijk is er een interessante psychologische verklaring te vinden voor de Europese emoties ten aanzien van Zuid-Afrika en van alle begrippen als apartheid, die de verwerpelijke sociale realiteit aldaar benoemen.

Met de verwijzing naar het elders in de wereld gepleegde, al dan niet geïnstitutionaliseerde onrecht, wil ik volstrekt niet de kritiek in de richting van Zuid-Afrika neutraliseren. De desastreuze situatie in Zuid-Afrika biedt alle aanleiding tot kritiek en betrokkenheid. Maar wij als Europeanen moeten ons wel bewust zijn van de specifieke aard van onze betrokkenheid bij dit land, terwijl de wereld in principe nog vele vergelijkbare haarden van onrust en onrecht kent, die in niet mindere mate aan onze menselijke solidariteit appelleren. Er zijn blijkbaar motieven en redenen, die Zuid-Afrika boven het geheel van onrechtvaardige samenlevingen doen uitlichten.

In het kader van dit artikel interesseert mij meer het feit van die bijzondere betrokkenheid dan een eventuele verklaring voor dat feit (met een mogelijke verwijzing naar het discriminerende karakter van

1. *Toespraak deur die Eerste Minister, Dr. H.F. Verwoerd by die Voortrekkermonument, Pretoria 31 mei 1966*, Uitgegeë deur die Nasionale Jeugbond van Transvaal, Johannesburg 1966.

2. Zie het artikel 'Onaanraakbaren geraakt door evangelie', *Vandaar* (Jg. 12, Nr. 9, oktober 1986) 4-6.

deze eenzijdigheid voor andere landen, waarvan wij blijkbaar weinig of niets aan humaniteit verwachten). De betrokkenheid bij Zuid-Afrika en de verwachtingen ten aanzien van diepgaande historische veranderingen in dat land zijn zo groot, dat de richting van de wereldgeschiedenis met het lot van Zuid-Afrika in belangrijke mate vereenzelvigd wordt. Nogmaals, hoe de verklaring voor dit verschijnsel ook zou kunnen luiden, de toekomst van Zuid-Afrika is van doorslaggevend belang voor het historisch gevoel in onze tijd. Voor velen valt of staat met Zuid-Afrika de wereldgeschiedenis.

Het is dunkt mij van het grootste belang om inzicht te krijgen in de aard en de omvang van de emoties die, al of niet met rationele argumenten vermengd, de discussies over het heden en de toekomst van Zuid-Afrika in de huiskamer of in de openbaarheid bepalen. Of wij ons er nu van bewust zijn of niet, die emoties zijn in onze benadering aanwezig.

Het is een hele krachttoer de discussie over Zuid-Afrika naar het niveau van de rede te tillen.

Primaire gevoelens en op emoties gebaseerde argumenten zijn zo zeer de boventoon gaan voeren in het debat over Zuid-Afrika, dat het op zich al een krachttoer is om de discussie naar het niveau van de rede te tillen. Iedereen die daar ervaring mee heeft, weet hoe in Europa in de discussie over Zuid-Afrika veelal het hele hebben en houden wordt geïn-

vesteerd. De discussies vinden plaats onder de geweldige druk van een dwingende ethiek. De ruimte voor bezinning is uiterst klein. Objectiviteit ter wille van een eerlijke oordeelsvorming is gedoemd het stigma van verkeerde partijdigheid te dragen. Spreken over Zuid-Afrika met een nog niet vastgelegd, open resultaat van het gesprek, behoort al bijna tot de onmogelijkheden. Als gevolg daarvan is niets zo snel consumeerbaar als de vlotte veroordeling van Zuid-Afrika. Zelfs mondiaal gezien behoort het onderwerp Zuid-Afrika nog tot de weinige consensus schepende thema's. Over dat land zijn de zogenaamde Verenigde Naties het eens, met het zionisme als goede tweede.

Contacten

Het gevolg van deze benadering van Zuid-Afrika, van deze plaats van Zuid-Afrika in het bewustzijn van de Nederlander is, dat contacten met dat land als beuzelarij of als sabotage van het proces van verandering naar een nieuwe samenleving worden gezien. Sinds de enorme betrokkenheid bij de strijd der Boeren tijdens de 'Tweede Vrijheidsoorlog 1899-1902', waaraan iedere wakkere Nederlander destijds meedeed, is het met de contacten aanvankelijk geleidelijk en na 1948 in een rap tempo bergafwaarts gegaan.³ Kritiek van Nederlandse kant op de behandeling der zwarten in Zuid-Afrika was er altijd wel, maar de verhoudingen tussen de rassen hadden toen nog een andere status dan nu. Ook al waren er twijfels, dan won het vertrouwen het nochtans, dat de wat onbeschaafde Boeren dit probleem op den duur wel zouden oplossen.

Nadat de Nasionale Party onder D.F. Malan tot haar grote verrassing de verkiezingen van 1948 had gewonnen, is de afbraak van de betrekkingen tussen Neder-

3. Voor een diepgaande analyse van de relatie Nederland/Zuid-Afrika verwijs ik naar: Dr. G.J. Schutte, *Nederland en de Afrikaners. Adhesie en Aversie*, Franeker 1986.

land en Zuid-Afrika nooit meer tot staan gekomen. Grote schokken waren het bloedbad van Sharpeville op 21 maart 1960 en de opstand van de scholieren in Soweto in 1976.

De vele officiële contacten tussen instellingen en organisaties in Nederland en Zuid-Afrika zijn in de loop der decennia sinds 1948 stelselmatig – goedschiks of kwaadschiks – afgebroken. Daar zijn wel andere contacten voor in de plaats gekomen, maar toch niet in die mate, dat zij het hele verlies konden opvangen. Vooral op vier gebieden zijn de contacten tussen Nederland en Zuid-Afrika drastisch gereduceerd: kerk, onderwijs, cultuur en sport. De stroom Zuidafrikaanse studenten, voor wie het vroeger een *must* was om tenminste een jaar in Nederland gestudeerd te hebben, is vrijwel opgedroogd. De Theologische Hogeschool in Kampen heeft zelfs een soort omgekeerde apartheid ingevoerd. Tussen de Gereformeerde Kerken en de Nederduitse Gereformeerde Kerk bestaan geen officiële contacten meer. Aan de bestudering van de Zuidafrikaanse letterkunde wordt in Nederland nauwelijks of geen aandacht meer besteed. Het eertijds bloeiende Suid-Afrikaanse Instituut in Amsterdam is na de vandalistische boekenstorm van 1984 tot een bedreigde veste geworden. Sportieve contacten met Zuid-Afrika zijn een gruwel in de ogen van sportminnend Nederland. Eventuele overtreders worden de zonden geducht ingepeperd. De overgebleven contacten zijn van persoonlijke of economische aard. Voor beide geldt, dat ze zwaar onder druk zijn komen te staan. Menig ouderpaar met kinderen en kleinkinderen in Zuid-Afrika zal dit feit om de lieve vrede met de burens wille verzwijgen. Het levert je niets dan sores op, in het bijzonder wanneer je dat vermaledijde Johannesburg zelf ook nog hebt bezocht.

Dat de economische banden onder zware druk staan, zal iedereen beamen, die een krant leest. Er zijn in Nederland blijkbaar vrijgestelden, die de vervulling

van hun dagtaak gelegen zien in het op de nek zitten van bedrijven, die enigerlei relaties met Zuid-Afrika onderhouden. De gevolgen van deze strategie, die meer weg heeft van obstructie dan van discussie, zijn voor de betrokken bedrijven ingrijpend, zoals ongetwijfeld uit de jaarcijfers over 1986 van Shell zal blijken. Dat de werkwijze van deze actievoerders verre van subtiel is, toonde de brandstichting in de fabriek van Van Leer in Amstelveen, een bedrijf dat nota bene alle in Zuid-Afrika gemaakte winst ten goede laat komen aan sociale projecten ten behoeve van de gekleurde bevolking.

In de sfeer van intimidatie, waarin Nederland momenteel wat dit onderwerp betreft verkeert, is toegeven aan druk van al of niet georganiseerde actiegroepen een voor de hand liggende reactie, beducht als ieder zelfstandig denkend mens moet zijn voor represailles en isolement. Het zal voor een regering als de onze dan ook niet gemakkelijk zijn, een beleid te voeren dat de beoogde doelstelling van een rechtvaardige Zuidafrikaanse samenleving naderbij brengt, zonder daarbij de onverdraagzaamheid der actiegroepen tot strategie te verheffen.

Informatie

Voor de lezer die meent dat ik mij aan de actiegroepen niets gelegen laat liggen, wil ik nog eens accentueren, dat de door deze groepen ingebrachte informatie van groot belang is. Over de oprechtheid van de bij deze actiegroepen levende sociale gevoelens wil ik geen oordeel uitspreken. Aan de andere kant ben ik van mening, dat de titel actiegroep of anti-beweging geen vrijbrief mag zijn voor handelingen die de vrije meningsuiting in de weg staan. Voor het argument 'het zijn toch maar actiegroepen' heb ik geen enkel begrip. Of ik neem hen serieus of niet. En als ik ze serieus neem, wil ik wel de mogelijkheid blijven behouden om hen op dingen te wijzen, die in mijn ogen eenzijdigheden zijn. Ik heb er evenmin behoefte aan, mijn mo-

rele betrokkenheid af te staan aan een groep die via de eigen naam een exclusieve claim daarop denkt te hebben.

Het zojuist gezegde houdt in, dat de discussie over Zuid-Afrika naar mijn mening pas begint, wanneer alle mogelijkheden tot het verwerven van informatie zijn benut. Het moment van selectie en interpretatie van de gegevens is noodzakelijk, maar dat moment dient zo lang als zinvol is te worden uitgesteld. Eerst moeten alle feiten die de werkelijkheid vormen, boven tafel en dan volgt het gesprek over de samenhang van die feiten, over de mogelijkheden voor de toekomst en over de rol, die Nederland, al of niet binnen de Europese Gemeenschap of samen met andere 'relevante' landen ten opzichte van de ontwikkelingen in Zuid-Afrika zou kunnen spelen. Risicofactoren mogen niet worden verdoezeld. Het heil ligt tenslotte niet om de hoek te wachten om gevonden te worden. Hoe opener voor indrukken, meningen en andere informatie, hoe beter.

Gegeven het huidige klimaat in Nederland ten aanzien van Zuid-Afrika is de volgende passage uit het CDA-Aktieprogramma *Uitzicht* enerzijds te optimistisch en anderzijds te beperkt: 'Nederland blijft met de Zuidafrikaanse samenleving contacten onderhouden voor zover deze een reële mogelijkheid bieden om de apartheid aan de orde te stellen. Daarbij krijgen vooral groeperingen de aandacht, die zich inzetten voor bewustwording en emancipatie, zoals de zwarte vakbeweging en vele kerkelijke organisaties. Nederland waakt tegen systeembevestigende contacten'.⁴

Het lijkt mij niet absurd om deze cruciale woorden op een goudschaaltje te wegen. Ook al lijkt de toespitsing op de zwarte vakbeweging en op kerkelijke organisaties dit uit te sluiten, toch biedt de geciteerde zin mij de ruimte om academische contacten met bepaalde universitaire instellingen in Zuid-Afrika te onderhouden. Of wordt mij die ruimte in de laatste zin uit het citaat weer ontnomen? Wanneer is een contact 'systeembevestigend'? En wan-

neer niet? Vakbonden houden toch ook een bepaald sociaal systeem vast en kerken toch hopelijk niet minder. Voor het woord 'systeembevestigend' kan ik niet ter vervanging invullen: niet-revolutionair. Evenmin kan ik de hele zin zo omformuleren: 'Nederland wil uitsluitend revolutionaire contacten'.

Deze luttel kanttekeningen geven aan, hoe moeilijk het is om deze belangrijke passage tot richtsnoer van je handelen als privépersoon of vanuit de door jou vertegenwoordigde instantie te maken. Bovendien bekruipt mij de vraag of het woord 'systeem' wel van toepassing is op Zuid-Afrika. Is dat zo'n coherente en absoluut geregeerde samenleving, dat een hier toch zwaar bedoelde term als 'systeem' van toepassing is? Of geldt de term alleen voor Zuid-Afrika onder de noodtoestand?

Een ding is mij door deze passage wel duidelijk geworden. Deze formulering houdt een slag om de arm ten aanzien van de mate van beoogde verandering in Zuid-Afrika en ten aanzien van de wijze waarop die verandering tot stand moet komen. Je kunt er diverse kanten mee op.

Er staat meer in *Uitzicht*, waaruit wel een aantal concrete eisen aan de Zuidafrikaanse regering af te leiden is. Maar, en van een algemeen beleidsstuk kan ook nauwelijks iets anders worden verwacht, de meeste punten blijven algemeen van karakter en behoeven nog nadere invulling en uitwerking. Met name geldt dit voor de wezenlijke inhoud van de genoemde 'constitutionele hervormingen die gelijkberechtiging van alle bevolkingsgroepen ten doel hebben' en voor de 'participatie van alle bevolkingsgroepen aan de inrichting van de Zuidafrikaanse samenleving'.⁵

Tweesporenbeleid

In het genoemde Aktieprogramma zijn duidelijke

4. *Uitzicht. Samen Werken voor Morgen*, (Den Haag 1986) 14.

5. *Uitzicht*, 14.

lijk de contouren van het tweesporenbeleid van het kabinet-Lubbers zichtbaar. Enerzijds gaat het om het uitoefenen van druk op de Zuidafrikaanse autoriteiten, anderzijds om het bevorderen van contacten met de Zuidafrikaanse samenleving, die de emancipatie van de zwarte en gekleurde bevolking in Zuid-Afrika steunen.

Met de twee oogmerken van dit beleid ben ik het volledig eens, mits beide niet los van elkaar worden gezien, maar elkaar integendeel wederzijds ondersteunen en, indien nodig, corrigeren. De twee Amerikaanse onderzoekers Gary Clyde Hufbauer en Jeffrey J. Schott komen in hun beschouwing over de effectiviteit van sancties tot de conclusie, dat sancties vooral het beoogde doel bereiken wanneer ze functioneren in het contact van landen, die nauw aan elkaar gerelateerd waren.⁶ Wanneer we voor het woord 'sanctie' het alternatief 'politieke druk' mogen invullen, dan zou een dergelijk beleid inhouden, dat op twee fronten werd gewerkt, op het front van de politiek en op dat van de samenleving als geheel. De politieke druk blijft bestaan, maar deze druk vindt niet in een abstracte sfeer plaats, die zich niet bekommert om datgene wat zich aan de basis van de samenleving afspeelt. Een dergelijke politieke druk houdt tegelijk in, dat je die ander niet laat vallen, ook al herinner je hem voortdurend aan zijn verantwoordelijkheid. Laat je dat tweede spoor vallen, dan is het veel gemakkelijker om de schuldige totaal te verdoemen. Ga je als Nederlandse overheid via twee sporen te werk, dan neem je tevens een stuk verantwoordelijkheid voor de interne ontwikkelingen van Zuid-Afrika voor je rekening.

De basisgedachte bij mijn benadering van de problemen in Zuid-Afrika is, dat ieder oordeel over en iedere visie op de zo duidelijk van Nederland verschillende werkelijkheid van Zuid-Afrika zo veel mogelijk recht dient te doen aan de complexiteit van die werkelijkheid. Wanneer een morele standpuntbepaling vanuit Neder-

land ten opzichte van het geweld en het onrecht in Zuid-Afrika blijft steken in een globale, onnauwkeurige veroordeling, dan zal het effect daarvan noodzakelijkerwijs beperkt blijven. Werkelijke betrokkenheid, die in een verantwoord beleid ten opzichte van Zuid-Afrika resulteert, moet gebaseerd zijn op een zo omvattend mogelijke kennis van alle facetten van de Zuidafrikaanse samenleving en kan pas daarmee doordringen tot de binnenkamers van de verantwoordelijke politici. Die houding beschouw ik pas als de ware betrokkenheid.

Principiële keuze

Kan het met het tweesporenbeleid diverse kanten op? In dat geval wil ik pleiten voor een principiële keuze ten gunste van een 'antirevolutionaire' benadering. Om die reden acht ik het gebruik van het woord 'systeem' ten aanzien van Zuid-Afrika misleidend en gevaarlijk. Wanneer alles onder de noemer van een systeem valt en wanneer dat systeem bovendien immoreel en verwerpelijk is, ligt de revolutie eerder voor de hand dan een evolutionaire ontwikkeling. Daarom zou het Actieprogramma in dit principiële opzicht duidelijker taal moeten spreken. Het gaat om de principiële vraag: bouw ik het nieuwe vanuit het oude of vestig ik het op de puinhopen van wat er bestond? Ook bij deze principiële keuze speelt in Nederland de visie op de eigen Nederlandse samenleving een grote rol, hetgeen de discussie aanzienlijk vertroebelt. Voor sommigen lijkt Zuid-Afrika dat te gaan verwezenlijken, wat hier in Nederland politiek onhaalbaar is. Dat is echter een intern Nederlands probleem, dat ik verder maar laat rusten.

Wanneer ik het tweesporenbeleid in voor mij aanvaardbare termen mag vertalen, dan zou ik aan dat tweede spoor een vitale impuls willen geven. Van de rege-

6. 'Der Weg des kleinsten Übels. Weltweite wirtschaftliche Verflechtungen machen es immer einfacher, ein Embargo zu unterlaufen', *Die Zeit* (Nr. 42 van 10 oktober 1986) 31.

ring zou dan mogen worden gevraagd om de activiteiten in het kader van het tweede spoor te bevorderen en te bechermen.

Iedere kenner van Zuid-Afrika weet, dat de blanke bevolking daar geen statisch en monolithisch eenheidsblok vormt en dat de getalsverhoudingen tussen regeringspartij en oppositie in het Zuidafrikaanse parlement niet de werkelijke politieke verhoudingen onder de kiesgerechtigde Zuidafrikanen weerspiegelen. Dat heeft te maken met het in Zuid-Afrika toegepaste districtenstelsel.

Evenmin is de opvatting van de Afrikaanstalige blanke gemeenschap als een soort naar de wereldomvattende vijand toe gesloten Laager een adequate voorstelling van zaken. Ook hier geldt opnieuw: hoe meer kennis omtrent de complexe werkelijkheid, des te genuanceerder en raker wordt de analyse van die realiteit en des te verantwoord worden de praktische gevolgen van die analyse. De Afrikaners vormen al lang geen eenheid meer. De Nederduitse Gereformeerde Kerk wankelt op haar grondvesten. De Broederbond, dat geheime Afrikaner genootschap, is ten prooi aan splijtzwam. De Afrikaner pers heeft zich geëmancipeerd. De Afrikaanstalige letterkunde heeft sedert de zogenaamde 'Sestiger'-generatie een formidabele oppositie gevoerd. De Afrikaanstalige universiteiten ademen een liberaler sfeer dan voorheen. En last not least gaan ook binnen de Nasionale Party de meningen uiteen over de beslissende vraag: 'Suid-Afrika, quo vadis?'

Veranderingen

In haar rapport *Mission tot South Africa* komt de 'Commonwealth Eminent Persons Group on Southern Africa' tot de conclusie, dat zichtbare veranderingen ten goede binnen Zuid-Afrika hebben plaatsgevonden. De conclusie is echter, dat deze veranderingen niet tot het uiteindelijk beoogde doel, namelijk de volledige afschaffing van de apartheid, leiden. Zolang de groepsgebiedenwet blijft bestaan,

lijdt de volledige ontmanteling van de apartheid schipbreuk op deze wet.⁷

Toen ik in 1969 voor het eerst een flatgebouw in Johannesburg binnenging, viel het me op, dat boven de twee liftdeuren in de hal bepaalde opschriften onleesbaar waren gemaakt. Navraag leerde mij, dat de ene lift vroeger voor 'Europeans' en de andere lift voor 'Non-Europeans' bestemd was geweest. Het was deze discriminatie in het dagelijks leven, die de gemoeders in Europa tijdens de jaren vijftig en zestig bezighield. Zouden de discriminerende teksten toen in de hoogtijdagen van de apartheid verwijderd zijn, dan zou dat destijds als ontmanteling van de apartheid zijn beschouwd. Nu, in een tijd, waarin de zichtbare apartheid weliswaar niet helemaal maar toch op markante punten zoals postkantoren en stranden verdwenen is, is de discussie dat punt al lang gepasseerd. Nu wordt de afschaffing van de dagelijkse discriminatie als maskerade gezien, die de continuering van de grote discriminatie op politiek, sociaal, kerkelijk en economisch vlak tracht te verdoezelen.

Het zou betekenen de realiteit geweld aan te doen, wanneer deze twee dingen uit elkaar werden gehaald. Vergeten wordt, dat het wegnemen van discriminatie in het klein ook tot integratie in het klein en daarmee samenhangend tot een verandering van het bewustzijn leidt. Wat nu smalend als cosmetisch wordt bestempeld, zou twintig jaar geleden als revolutionair zijn bejubeld. Ook in onze politieke emoties zijn wij nooit helemaal vrij van de waan des tijds.

Of de ontwikkelingen in Zuid-Afrika nu volgens de politieke beschouwer in een hoog of in een veel te laag tempo verlopen, het valt niet te ontkennen, dat er dingen ten goede veranderd zijn. De discriminerende wetgeving is niet alleen aangepast, op bepaalde punten zoals de ge-

7. *Mission to South Africa. The Commonwealth Report. The findings of the Commonwealth Eminent Persons Group on Southern Africa* (Harmondsworth 1986-Penguin) 36-44.

De discriminatie brokkelt zienderogen af.

mengde huwelijken bijvoorbeeld is deze wetgeving verdwenen. De discriminatie brokkelt zienderogen af. Dit proces – hoe traag ook verlopend – is onomkeerbaar. De vraag is niet meer: wel of geen verandering? De vraag is nu: hoe zal dat proces verder verlopen? Vermeden moet worden, dat men ooit zal terugverlangen naar de vleespotten van de apartheid.

De eerlijkheid gebiedt te zeggen, dat de apartheid voor heel wat ellende in verleden en heden in Zuid-Afrika verantwoordelijk is, maar dat toch niet alles op rekening van de apartheid kan worden geschreven. Zo uniek als het genoemde verslag *Mission to South Africa* van de 'Commonwealth Group' het voorstelt, is Zuid-Afrika niet. De leden van het Gemenebest hebben dunkt mij toch voldoende narigheid in eigen huis om wat dat betreft tenminste een beetje minder hoog van de toren te blazen. Van een zekere mate van schijnheiligheid is dit rapport niet vrij te pleiten. Behalve de apartheid zijn er demografische en economische factoren, die voor een juiste beoordeling in de analyse van de sociale ellende in Zuid-Afrika moeten worden opgenomen.

Samenvattend wil ik stellen, dat er van hogerhand in Zuid-Afrika weliswaar veranderingen ten goede zijn geïnitieerd, maar dat die veranderingen te gering of te weinig concreet zijn om tegemoet te komen aan de gerechtvaardigde verlangens

van de zwarte bevolking. Het genoemde Gemenebest-rapport heeft weliswaar niet helemaal het vertrouwen in de goede wil van de Zuidafrikaanse regering verloren, maar het twijfelt er toch aan, of bepaalde woorden van de regering wel serieus bedoelen wat zij lijken te beloven. President P.W. Botha heeft die twijfels onlangs nog versterkt door zijn triomfalistische, de problemen wegwuivende houding tijdens een vraaggesprek met het behoudende Westduitse dagblad *Die Welt*. Gegeven de gebeurtenissen in de woonwijken voor zwarten, is Botha's houding niet anders dan een gevaarlijke verblinding te noemen.⁸

Intern proces

Het blijft desondanks van het grootste belang, die veranderingen te registreren, die de Zuidafrikaanse regering wel introduceert. Daarnaast is het voor de op informatie uit de tweede hand aangewezen Europeaan belangrijk om te beseffen dat binnen Zuid-Afrika een intern, autonoom proces van verandering op gang is gebracht, dat veel verder gaat dan de officiële politieke koers. Een proces dat het haperende regeringsbeleid onder grote druk zal kunnen zetten. Ik verwijs naar de ontwikkelingen binnen het bedrijfsleven, dat er baat bij heeft de werknemers louter en alleen op grond van vakbekwaamheid en vergelijkbare kwaliteiten te beoordelen. De 'job reservation' is geleidelijk aan het verdwijnen. De zwarte vakbonden zijn een factor van betekenis geworden. De spreuk 'gans het raderwerk staat stil, als uw machtige arm het wil' is nu reeds van toepassing. Dit proces kan vanuit Europa worden geïntensiveerd via vestigingen van Europese bedrijven en nieuwe investeringen in Zuid-Afrika.

In het Europa van de negentiende eeuw hebben de universiteiten bij politieke en sociale veranderingen een doorslaggevende rol gespeeld. De rol van de Zuid-

8 *Die Welt* (Nr. 244 van 20 oktober 1986) 6.

afrikaanse universiteiten verdient vanuit die wetenschap alleen al grotere aandacht dan hij tot nu toe krijgt. Het is bedroevend, dat informatie over de ontwikkelingen aan vooruitstrevende universiteiten zoals Kaapstad, Durban, 'Rhodes University' in Grahamstown (prof. Gouws!) en Witwatersrand in Johannesburg niet tot de beleidsbepalende organen in Nederland doordringt. In zijn verslag over het jaar 1985 vat de rector magnificus van de Universiteit van Kaapstad de ontwikkelingen binnen zijn instelling sedert 1950 als volgt samen: 'Since the 1950s relationships between the 'open' universities and Government have been dominated by the efforts of the latter to introduce and maintain apartheid in universities. After a protracted struggle, the inappropriately named Extension of University Education Act of 1959 provided that no black person who was not registered at an established university when the Act came into operation might attend such a university without the consent of the responsible minister. This permit system operated from 1959 until the relevant sections of this Act were repealed in 1983. In their stead, however, came new provisions of the Universities Act, which allow the Minister to set conditions, subject to which persons of a population other than that of which the student body of the relevant university mainly consists, may be admitted. Racial quotas are explicitly allowed. *Fortunately* (cursivering HE), the Minister decided in November 1984 not to use his powers, except in a small number of cases, and in particular, not to set quotas.'⁹

De woorden van de rector zijn behoedzaam gesteld. De praktijk heeft inmiddels uitgewezen, dat deze ontwikkeling naar een vrije toegang van de genoemde universiteiten niet meer terug te draaien valt. In zijn in 1985 gepubliceerde voordracht heeft James Moulder, hoofd van het bureau pers en voorlichting van de Universiteit van Kaapstad, de toenemende 'Africanization' van zijn instelling laten zien.

Moulders voordracht verscheen als brochure onder de titel: *Black into White and White into Black. The quiet revolution in South African Universities*.¹⁰

De toekomst

De apartheid in Zuid-Afrika is niet alleen als woord, maar ook als feit in de samenleving aan het verdwijnen. De al gestelde vraag is, of het tempo van verdwijning overeenkomt met wat voor grote groepen binnen de bevolking van Zuid-Afrika aanvaardbaar is. Ondanks alle bestaande geweld is er voor de huidige regering nog geen situatie van algehele oncontroleerbaarheid ontstaan. De betrekkelijke luwte van dit ogenblik biedt de mogelijkheid tot bezinning en tot het uitstippelen van een verantwoorde lijn naar de toekomst. Voor Nederland kan dat betekenen:

- een eigen Nederlandse delegatie naar Zuid-Afrika te sturen, die op de meest degelijke wijze de situatie in Zuid-Afrika bestudeert en de problemen van dat land van zoveel mogelijk kanten verantwoord belicht. Het 'Commonwealth Report' zou daarbij in eerste instantie als voorbeeld kunnen dienen. Maar het beoogde rapport van Nederlandse deskundigen zou op veel meer aspecten moeten ingaan, minder afhankelijk moeten zijn van toevallige indrukken en duidelijker moeten onderscheiden tussen feit en interpretatie. Zo zou de rol van de universiteiten, van de pers en van de letterkunde, zo zou het belang van de Inkatha-beweging van Chief Gatsha Buthelezi de vereiste aandacht moeten krijgen. Ook zou de ontwikkeling in Natal-Kwazulu naar een gemeenschappelijke politieke structuur onderwerp van studie moeten zijn. Voorts dient de rol van Zuid-Afrika binnen de wereldpolitiek, in

9. *Vice-Chancellor's Report for 1985. University of Cape Town*, (Kaapstad 1985) 7.

10. In eigen beheer uitgegeven door de University of Cape Town, Kaapstad 1985. De Nederlandse versie van James Moulder's tekst verscheen in het jaarverslag 1985 van de Nederlands-Zuidafrikaanse Vereniging te Amsterdam.

het bijzonder binnen de Oost-West-tegenstelling, aandacht te krijgen.¹¹ Vele verschijnselen in het Zuid-Afrika van nu hebben hun wortels in het Nederland van toen. Daarom zouden historici en rechtsgeleerden van zo'n voorgestelde delegatie deel moeten uitmaken. Vooral deskundigen op het gebied van het staatsrecht (de rechtsstaat) zijn in deze delegatie onmisbaar. Een taak van het grootste belang zou kunnen zijn, om de gedachten over decentralisatie van macht in Zuid-Afrika verder uit te werken en daarbij de geschiedenis van de federaties binnen Europa – zoals Zwitserland – nauw te betrekken. De plannen voor het gebied Natal-Kwazulu kunnen in dit kader een eerste aanzet vormen.

– op grond van de bevindingen van een dergelijke delegatie een globaal plan voor de politieke toekomst van Zuid-Afrika te ontwerpen, dat als uitgangspunt kan dienen voor de noodzakelijke interne discussie over een toekomstige grondwet van dat land. Op dit punt schiet het aangehaalde Gemenebest-Rapport namelijk schromelijk tekort. Het pretendeert weliswaar alleen maar dat het de leiders van Zuid-Afrika voor een soort nationale conventie om de tafel wil krijgen, zodat een 'popular government' kan gaan regeren, maar het vergeet, dat zijn aanbevelingen aan het slot een bepaald beleid impliceren. Van een open agenda is daar al lang geen sprake meer. Daarom zou de Nederlandse delegatie de praktische consequenties van haar voorstellen op basis van de gegeven machtsverhoudingen in het huidige Zuid-Afrika moeten overwegen. Zoals het zich nu laat aanzien, moet een toekomstige Zuidafrikaanse democratie het produkt zijn van een maximale decentralisatie van macht.

Wat politiek gezien moeizaam vordert, kan via economische beïnvloeding worden bespoedigd. Niets staat de in Zuid-Afrika opererende, Nederlandse bedrijven in de weg om een rechtvaardig sociaal beleid als een kiemcel van een nieuw

Zuid-Afrika te voeren. Dit is naar mijn mening een ethisch verdedigbaar standpunt, in tegenstelling tot de noodzakelijke verpaupering, die een boycot-beleid blijkbaar op de koop toe neemt.

In overeenstemming met het zogenaamde tweede spoor van het regeringsbeleid zouden ontwikkelingen in Zuid-Afrika kunnen worden ondersteund, die in het Zuid-Afrika van de toekomst van blijvende waarde zullen zijn. Goed onderwijs en gedegen vakopleidingen zijn in ieder denkbeeldig scenario van het komende Zuid-Afrika van belang. Om die reden zou Nederland – in navolging van bondskanselier Helmut Kohl¹² daarin moeten investeren. Dat betekent een radicale breuk met de gedurende decennia gegroeide geest van afkeer en afbraak van relaties met Zuid-Afrika. Hoe meer contacten over en weer, des te meer beïnvloeding ten goede.

Van een revolutie kan Zuid-Afrika alleen maar verliezen. Daarom verwerp ik ieder gekoketteer met revolutie en ongebreidel geweld, ook als dat de zegen van mijn kerk mocht dragen. Het andere uiterste is afzijdigheid en onverschilligheid ten opzichte van het onderdrukkende geweld in Zuid-Afrika nu.¹³ Wie weet, hoe dicht deze extremen wel niet bij elkaar liggen.

Ik zou de door mij gekozen derde weg niet als compromis van de twee geschetste extremen willen beschouwen. De

11. Een aanzet daartoe geeft J.W. van der Meulen in zijn boek *Zuid-Afrika als regionaal machtscentrum*, Den Haag 1986.

12. Zie het belangrijke artikel van Wolfgang Hoffmann en Jens Rau, 'Jetzt machen andere das Geschäft. Auch europäische Firmen werden von den amerikanischen Sanktionen gegen Südafrika profitieren', (*Die Zeit* Nr. 42 van 10 oktober 1986) 25. Uit dit artikel blijkt duidelijk de sleutelrol, die de Duitse Bondsrepubliek voor de Zuidafrikaanse financiën gaat spelen. Ook het initiatief van Bondskanselier Kohl wordt in dit artikel genoemd.

13. Een schrijnend beeld van Zuid-Afrika onder de nootdoestand geven Hans Pienaar en Hein Willemse in hun zojuist verschenen boek: *Die Trojaanse Perd. Onderhoude oor die nootdoestand in die Kaap*, 1985, Johannesburg 1986.

in mijn visie enige ethisch verantwoorde benadering is die van de meest directe betrokkenheid via volhardende en consequente materiële en niet-materiële beïnvloeding. Die betrokkenheid impliceert geen toekijken op afstand, maar een deelname van binnen uit. Toen ik in 1970 in Johannesburg afscheid nam van een medestudent, die zich in Engeland ging vesti-

gen, was zijn slotgroet: 'Nou, ik zie het allemaal wel op de kleuren-TV'. God behoede ons voor zo'n collectief nihilisme.

